

ROSA ROCA I SORIANO: ENTUSIASME I COMPROMÍS PEL TREBALL SOCIAL

Jose Fernández i Barrera

Es per mi un gran honor poder glossar en el marc d'aquest IV Congrés de Salut Mental la figura humana de Rosa Roca i Soriano, que va ser la meva mestre i ha representat i representa un gran referent en la meva trajectòria vital.

Insisteixo en que és un gran honor perquè a la vegada vull agrair a l'organització i a totes les persones que vàrem tenir la sort de compartir un temps de les nostres vides professionals i/o personals amb ella, que m'hagin permès ser la portaveu del que va representar per nosaltres.

Tot i que les paraules que us adreço seré jo qui us les transmeti, tinc la satisfacció de dir-vos que aquestes paraules venen acompanyades pel que hem compartit tot un grup de persones amb qui ens hem anat trobant i comunicant amb la voluntat de poder mostrar-vos qui va ser la nostra companya. Podríem dir que som utilitzant un lèxic modern les seves "fans", aquest grup el formem les persones següents: Francina Roca, - la seva germana-, Maria Eugènia Sánchez Carrete, Teresa Rossell i Poch, Anna Martínez Martín, Montse Feu, Núria Carrera i Comes, Roser Perez-Simó, Carme Morral i jo mateixa.

La Rosa Roca era una persona que destil·lava entusiasme i que aglutinava la gent al seu entorn i que animava a tothom a emprendre accions comunes per aconseguir que allò que semblava inamovible pogués canviar o si més no modificar-se. Quan ens vàrem trobar per compartir què havia representat per nosaltres la Rosa, una de les característiques que se'n varen destacar és que tenia molt clar lo que era la democràcia i la participació. La Rosa, va ser una gran lluitadora per la democràcia tot i que malauradament va morir sobtadament d'accident l'any 1976 abans que pogués veure reinstaurades les institucions democràtiques en el nostre país.

El títol d'enguany del Congrés s'escau doncs perfectament al que defensava i creia na Rosa Rosa: la salut mental, la ciutadania i la comunitat. Aquest entusiasme i compromís pel treball social que hem destacat en el títol d'aquesta glossa el va manifestar amb gran intensitat en totes les seves actuacions. Quan va morir, era la presidenta de l'Associació d'Assistents Socials de Barcelona. L'Eugènia Sánchez recorda com aquesta Associació va ser una plataforma per adquirir consciència política com a treballadores socials i com la Rosa, des de la seva funció de presidenta afavoria, *sense grans estridències ni declaracions grandiloqüents*, un ambient sòlid, que va significar una maduració i un gran salt vers al compromís per moltes de les persones que varen compartir amb ella les activitats de l'Associació.

En trobar-nos, una altra de les virtuts que destacarem de la Rosa és que era generosa, generosa perquè compartia el seu entusiasme i compromís

amb els altres i també els seus coneixements i saviesa sobre tot allò que té relació amb el treball social entès aquest en un sentit ampli com a disciplina compromesa amb el canvi social, la cerca del major benestar de la ciutadania i la justícia social. Totes vàrem coincidir en que havíem après molt d'ella i que el que ens va aportar encara forma part de la motxilla que portem a les nostres espatlles, que en relacionar-nos amb els altres fa possible que la seva influència es faci extensiva com una taca d'oli mitjançant les nostres xarxes de relacions tan personals com professionals.

Podem destacar també la característica de la **interdisciplinarietat** ja que lluny de ser una persona tancada en el corporativisme excloent estava oberta a totes les idees i disciplines. Mostra d'això és que entre les persones que ara destaquem el que vàrem aprendre d'ella no ens trobem únicament treballadores socials sinó també infermeres, psiquiatres i psicòlegs i amb aquesta representació evidentment no tanquem ni molt menys el cercle de disciplines amb qui la Rosa es va relacionar al llarg de la seva intensa i malauradament més curta del que haguéssim volgut, vida.

Després d'aquesta introducció intentaré seguir de manera més cronològica quina va ser la seva trajectòria professional i el paper destacat que va tenir tan pel treball social com també especialment per la salut mental. Per fer-ho m'he servit d'algunes fonts documentals, com el seu currículum (fet per ella mateixa i que ha trobat la seva germana Francina entre algunes de les seves pertinences), articles que va escriure, els testimonis de les persones, que com he dit abans, vàrem compartir amb ella moltes joies i també dificultats i em permetreu que, en destaquï algunes, que en haver-les viscut jo molt directament amb ella hi posi un èmfasi especial.

La Rosa Roca i Soriano va néixer a Barcelona, el dia 16 d'abril de 1928 i era la gran de tres germanes. En una època en que encara no era molt habitual per les dones, va fer els set cursos de Batxillerat Superior a l'Institut Maragall (1941-1947) el que mostra ja la seva gran curiositat intel·lectual i el seu interès per obtenir una bona formació de base. Tot i així també va fer posteriorment tres cursos de formació professional de Secretariat (1949-1952) i també va estudiar francès a l'Institut Francés (1947-50) i anglès a l'Institut Britànic (1947-50). Aquests estudis d'idiomes ens mostren a una Rosa que ja en aquell moment era podríem dir "europeista" en un moment en que encara estàvem en plena autarquia en la que ens havia immers el franquisme. Ser "europeista" i més ven dit una "ciutadana del món" en aquells temps és una qualitat que destaca una vegada més aquesta perspectiva oberta als altres que tenia la Rosa i una gran curiositat per conèixer i poder relacionar-se amb els diversos pobles i cultures. El coneixement de diverses llengües és evident que facilitaven aquesta interrelació que va posar en pràctica en les seves diverses estades a l'estranger.

Però no tot és únicament ètica, sinó que la Rosa també tenia un gran interès per l'estètica i és per això que també va fer cursos de dibuix artístic a la Llotja. Sovint és diu que el treball social és un art i en aquest sentit la Rosa tenia aquest vessant artístic en el sentit més estricte de la paraula

ART. Alguns teòrics sostenen que l'ètica i l'estètica són incompatibles: La persona de la Rosa contradiu en tota la seva extensió aquesta afirmació.

Els seus primers treballs varen ser com administrativa on va poder posar a la pràctica els seus coneixements adquirits al Batxillerat, al Secretariat i els estudis d'idiomes (1950-55) però a aquella noia de 27 anys intel·ligent i entusiasta el seu entorn immediat se li feia petit i necessitava cercar nous horitzons: Entre els anys 1955 als 1958 ja va cercar feines que s'esqueien més amb les seves capacitats artístiques i intel·lectuals i va treballar com a secretaria a l'Acadèmia de Ciències Mèdiques per la realització de la Revista "Anales de Medicina" i a l'Hospital de la Creu Roja per a la publicació del seu butlletí. Aquí ja veiem com la Rosa començava a relacionar-se amb un àmbit -el de la salut- al qual dedicaria gran part de la seva vida professional.

La seva perspectiva cosmopolita la va portar a travessar l'Atlàntic l'any 1958 per realitzar un curs de "Counseling" al Departament de "Human Relations Research" a la Universitat de Loyola de Xicago durant el curs acadèmic 1958-59. A Estats Units va ser on va descobrir als Psychiatric Social Workers, treballadors socials que treballaven en l'àmbit de la Salut Mental. La seva experiència a aquella Universitat i amb un tema tan novedós aleshores, va ser la que va fer que en tornar cerqués la possibilitat de formar-se com a treballadora social. Aquí va ser on varen confluïr i coincidir les xarxes de Catalunya vinculades a la salut mental. El professor Ramon Sarró, aleshores Catedràtic de Psiquiatria ben conegut per molts del que esteu aquí (al menys els que tenim més anys....) havia fet una visita als Hospitals Psiquiàtrics de Nova York l'any 1952 i també va descobrir als treballadors socials psiquiàtrics: En tornar va ser quan l'any 1953 va endegar conjuntament amb Montserrat Castells, l'Escola de Visitadoras Sociales-Psicòlogas a la seu de la mateixa càtedra de Psiquiatria a l'hospital Clínic amb la voluntat que aquí a Catalunya es poguessin formar aquests professionals que va descobrir allà. Després l'Escola es va anomenar de Visitadoras Sociales- Psiquiàtricas, Escuela de Formación Psico-Social i Escuela Superior de Trabajo Social Santa Teresa. Aquesta mateixa escola és la que va esdevenir Escola Universitària de Treball Social l'any 1983 quan els estudis de treball social varen entrar a la Universitat. En tornar doncs de Xicago, la Rosa es va trobar amb la grata sorpresa que no solament tenia l'oportunitat de fer els estudis que havia descobert a l'altra banda de l'Atlàntic, sinó que podia fer-los a Barcelona a partir d'un model que, en part s'havia importat de la terra de l'oncle Sam tot i que la diferència de règims polítics d'aleshores entre un i un altre país, feia impossible la implantació exacta del mateix model. Els sistemes de benestar social tots sabem que aleshores eren gairebé inexistents ja que tot ells es basaven en la Llei de Beneficència de mitjans del segle XIX. Tots els serveis sanitaris i socials aleshores estaven vinculats al paternalisme i la beneficència i estaven lluny de ser considerats com un dret del que ha de gaudir tot ciutadà (això quan ja feia 10 anys que s'havia aprovat la Declaració Universal dels Drets Humans....)

Es va matricular a la Escuela de Visitadoras Sociales Psicòlogas de la Càtedra de Psiquiatria l'any 1959 en tornar de Xicago i va acabar els seus

estudis l'any 1962. Per poder obtenir el títol, era necessària la realització i defensa pública d'una tesina. En consonància amb el seu interès per la salut mental i la psiquiatria va triar fer un estudi global sobre les famílies de les persones que patien un trastorn mental. La va realitzar conjuntament amb tres companyes més. El subtema que ella va triar i estudiar més directament va ser sobre l'alcoholisme: "*El problema del alcoholismo en su proyección social: el enfermo alcoholico*". Ningú negarà que era especialment novedós en aquell moment, -l'any 1964- fer un treball sobre l'alcoholisme i la repercussió que aquesta malaltia tenia en les famílies. Eren els temps que els Drs. Freixa i Bachs iniciaven a la Càtedra de Psiquiatria una subespecialitat sobre l'alcoholisme i s'intentava començar a sensibilitzar l'efecte nociu que podia tenir l'excés de consum d'alcohol. Varen ser moltes les treballadores socials que després varen seguir el seu mestratge en estudiar i treballar donant suport a les famílies dels malalts d'alcoholisme així com les seves famílies. L'any 1964 en que es varen oficialitzar els estudis d'Assistent Social, la Rosa va convalidar els seus estudis de Visitadora Social Psicòloga per el títol Oficial d'Assistent Social. Aquesta exigència de fer una tesina, era una característica d'aquesta escola fundada pel Professor Sarró i encara durant uns quants anys es requeria fer una tesina per poder obtenir el títol. La Rosa em va ajudar especialment en l'elaboració de la meua pròpia tesina que vaig fer l'any 1970 en que jo vaig acabar els estudis de treball social: on vaig utilitzar casos treballats al Servei de Psiquiatria Infantil de l'Hospital de Sant Joan de Deu en les meves pràctiques i on la Rosa també va treballar.

En els anys 60-70 el PANAP (Patronato Nacional de Asistencia Psiquiátrica) va oficialitzar cursos perquè els Assistents Socials es poguessin especialitzar en Psiquiatria. Aquests cursos acreditaven l'especialització en Psiquiatria. La Rosa Roca va realitzar aquesta especialització el curs 1962-1963 just el curs següent en que va obtenir el títol. Aquest curs també el va realitzar a l'Escola de la Càtedra de Psiquiatria. El darrer curs d'especialització que es va realitzar (ja que el PANAP va desaparèixer després del franquisme) a Catalunya va fer-se el curs acadèmic 1971-1972 i la Rosa Roca, que aleshores ja n'era una gran especialista, en va ser una de les seves professores. Jo en vaig ser aleshores una de les seves alumnes (tot i que ja ho havia estat abans).

En seguida que va acabar els estudis, va començar a treballar ja en l'àmbit de Salut Mental i la Salut en general. Va entrar com a treballadora social a la Clínica Mental de Santa Coloma de la Diputació de Barcelona l'any 1962. Compartia també el seu treball (ja que aleshores les feines no eren "full time" (a Santa Coloma hi treballava tres dies a la setmana) al Dispensari Municipal de Torre Llobeta on feia treball d'educació sanitària conjuntament amb tot l'equip mèdic i també va fer treball de grup amb nens i nenes. A Torre Llobeta hi va treballar fins l'any 1966 ja que aquest any va començar a treballar al Servei de Psiquiatria Infantil quan n'era Director el Dr. Joan Campos Avillar que va morir recentment. Sabem que li hagués agradat molt participar en aquesta glossa però malauradament no ha pogut ser. En el Servei de Sant Joan de Deu és on la Rosa destacava que va poder fer un veritable treball en equip. Hi havia un sòlid equip de treballadores socials: La Pepis Fontanals, la Conxita Cadena i ella mateixa. Totes treballaven

conjuntament amb els altres professionals de l'equip de Psiquiatria Infantil. La Roser Pérez Simó la recorda especialment d'aquella època i com d'ella va aprendre què era el "casework": el treball social de cas, nom anglès importat dels EEUU. A Sant Joan de Deu la Rosa feia "casework" amb els pares dels infants que feien psicoteràpia amb els psiquiatres infantils i psicòlegs. Ella mateixa destaca en el seu CV que hi feia treball social familiar i treball en equip.

Vaig tenir la sort de conèixer a la Rosa Roca precisament en aquestes dues institucions: La Clínica Mental i el Servei de Psiquiatria de Sant Joan de Deu. Hi vaig fer les meves pràctiques el curs 1969-70: tres dies anava a la Clínica Mental i tres a Sant Joan de Deu. No cal dir que vaig aprendre moltíssim amb ella. A la Clínica Mental era un gran referent per tothom: els malalts l'adoraven. Va col·laborar molt directament en la posta en marxa del servei de laborterapia i la biblioteca que es feien en una Masia situada en el recinte de la Clínica (actualment Torre Ribera). La Masia s'anomenava el Club i allà també va promoure l'edició d'una revista que feien els propis malalts i que es deia: "Amunt". Ella va iniciar grups que es deien d'alfabetització amb els malalts però en realitat eren grups on es feia treball social grupal i on els pacients podien expressar les seves preocupacions i també organitzar sortides, comentar llibres, esdeveniments... L'any que jo hi vaig fer les pràctiques vaig ser jo mateixa conjuntament amb la Núria Carrera qui vàrem portar aquests grups degudament supervisats per la Rosa Roca. (En fèiem tres sessions setmanals...). És mitjançant el mestratge de la Rosa que vaig aprendre de la importància de ser propers a les persones que pateixen i no pas distants amb una defensa de "bates blanques" i taules de despatx com intermediàries. La Rosa es movia amb plena llibertat i sense prejudicis per qualsevol indret de la Clínica i puc assegurar que tothom l'admirava i respectava precisament per això. El treball que feia amb les famílies dels nens atesos a Sant Joan de Deu també era exemplar. Com ja he comentat abans, em va donar especial suport en el treball que jo mateixa vaig poder fer amb les famílies que se'm varen assignar com a estudiant de pràctiques i sobre el que vaig poder elaborar la meva tesina.

La Rosa Roca va deixar Sant Joan de Deu al poc temps que el Dr. Campos en va deixar la direcció. Era una dona fidel i li va semblar que no s'esqueia continuar quan la persona amb qui havia començat a treballar amb equip ho va deixar (crec que no li varen renovar el càrrec de director a finals de l'any 1969...). També va deixar la Clínica Mental a finals de l'any 1972. Era l'any en que la Diputació de Barcelona va endegar una gran ampliació a la Clínica i un considerable augment de les plantilles de professionals. Era el moment també de poder-hi treballar a plena dedicació i augmentar el nombre de treballadors socials: semblava que després de una situació molt precària dels serveis de salut mental podia haver-hi una millora oferint un més ampli ventall de serveis i condicions. De tres assistents socials passarien a ser-ne força més (crec que a l'entorn de 12). La Rosa va fer tot un programa per organitzar un servei de treball social a la Clínica: jo n'havia de formar part. Va pensar en diverses treballadores socials compromeses i ben preparades que podien dur a terme un treball social amb els pacients i les seves famílies i organitzar serveis des d'una perspectiva oberta a la comunitat.

En comptes d'això les persones que varen ser contractades varen ser aquelles que tenien "endoll" (era encara en ple franquisme i això es notava...). Coherent amb la seva proposta, en veure rebutjat el seu projecte, la Rosa va presentar la dimissió.

Posteriorment va treballar a APPS, una federació d'Associacions de pares amb discapacitats psíquiques i finalment a la Clínica Victoria amb persones grans. Podem dir que la seva coherència va fer que des de finals de l'any 1972 fins l'any 1976 en que va morir, no pogués influir d'una manera directa en l'àmbit de la psiquiatria però sí de la salut mental en un sentit ampli. Va ser una llàstima que la Rosa no pogués participar directament en l'impuls que varen prendre els serveis a partir de la mort del general Franco. En aquells moments calien treballadores socials preparades, demòcrates i amb una visió innovadora i avançada. La vàrem trobar molt a faltar.

La Rosa va participar directament com a professora a l'Escola del Clínic donant classes sobre treball social familiar, com a tutora d'estudiants, fent grups de sensibilització i com he dit abans en l'especialitat d'Assistència Social Psiquiàtrica. També va participar en diverses jornades, ponències i simposiums amb títols com: "La Asistencia Social Psiquiàtrica en un Sanatorio Mental", "Actitud de la asistente social ante el problema del alcoholismo", "La adaptación social y familiar del enfermo ex-alcoholico", "experiencias sobre un trabajo de grupo", "Recuperación social del enfermo psiquico", "el enfoque de la supervisión de grupo a los alumnos de trabajo social", "Casework en el problema del enfermo alcoholico", "Rehabilitación del enfermo mental", "Aspectos Psiquiatricos que el asistente social debe captar en el medio ambiente".....

Amb les seves aportacions a Jornades científiques la Rosa mostrava aquesta generositat de compartir el que sabia i el que anava aprenent perquè en poguessin gaudir els altres. Lluny de guardar-se el coneixement per ella mateixa a la Rosa li agradava compartir i contrastar per així anar construint un nou coneixement de manera dinàmica. Continuava visitant llocs fora de Catalunya per aprendre més i contrastar el que anava aprenent i experimentant: Va fer visites a París al Centre Alfred Binet i al XIII Arrondissement i a Anglaterra a l'Agència de treball social familiar de Londres, a la Tavistock i al Servei de Psiquiatria Familiar de Ipswich.

Va publicar articles sobre salut mental i també sobre supervisió on va plasmar la seva experiència com a supervisora d'estudiants de treball social. Especialment vull remarcar la publicació de dos articles que va publicar a la Revista de Treball Social de l'Associació d'Assistents Socials RTS. L'any 1962 va publicar un article titulat: "Ayuda psicológica a las familias con enfermos psicicos en su seno". Aquest article és encara de gran interès per tots aquells que vulguin exercir con a treballadors/es en l'àmbit de la salut mental: Hi exposava el paper de la família, el rol del treballador social en l'equip psiquiàtric, com es treballa amb els malalts i les seves famílies tan quan estan internats com quan són assistits ambulatòriament. Recordem que aleshores no s'havia iniciat la sectorització en salut mental ni la desinstitucionalització. La Rosa destacava ja la importància de comptar

amb serveis a la Comunitat i posava de manifest les mancances: Quan parlava de les etapes per treballar amb els pacients ingressats, escriu: *"En España no disponemos todavía de talleres protegidos, ni de hogares post-cura, ni muchos de los centros de ayuda para la rehabilitación del enfermo psíquico para que pueda reintegrarse a la sociedad, que serian las etapas previas a la" salida"; por tanto no podemos hablar aqui de las mismas etapas en relación con la familia. Estas etapas y esta ayuda familiar se han tenido que limitar a las posibilidades actuales de nuestra sociedad"*. Insistia en el seu article que l'internament s'hauria de reduir al mínim indispensable i en parlar del paper del treballador social deia: *"El trabajador Social que trata de ayudar a la familia y sociedad, cree que es el concepto de prevención de la enfermedad mental y la propagación de las normas para la salud mental, donde deberia encaminar todos sus esfuerzos y formación, tratando de ampliar la información de la comunidad sobre estos problemas y sobre la importancia de establecer relaciones armónicas dentro de la familia, empezando desde la primera infancia, teniendo en cuenta la relación madre-hijo, los problemas de desadaptación infantil, trastornos de conducta en el preadolescente, adolescente, las dificultades de escolaridad...asi podrian prevenirse posibles trastornos graves en el futuro"*. En un altre article publicat també a la RTS l'any 1972 conjuntament amb les seves altres dues companyes de la Clínica Mental, Rosario Borri i Núria Torrent, amb el títol: "Aspectos psiquiátricos que el asistente social debe captar del medio ambiente" planteja la necessitat de l'estudi de la societat des de l'Ecologia i escriu: *"Nos ha parecido interesante partir del estudio ecológico para conocer un poco más a fondo la influencia del medio ambiente en la vida del hombre desde lo inorgánico, lo vegetal o animal, tratando de superar el concepto clásico de ambiente referido casi siempre al medio familiar, laboral y social"*

Es pot veure com la Rosa tenia una visió innovadora, preventiva, de mirar cap endavant... No és ara que es parla de "medi ambient" i de "sostenibilitat", no és novedós que l'any 1972 es tractessin aquests temes conjuntament amb la intervenció en salut mental? no podríem subscriure que hi ha molts fenòmens socials i situacions que ella posa en evidència que encara no hem aconseguit superar plenament?

La Rosa Roca, va participar activament en la defensa de la professió, es va fer membre de l'Associació de Visitadores Socials Psicòlogues i l'any 1974 va ser promotora de la fusió entre aquella Associació i l'Associació d'Assistents Socials de la que en va esdevenir presidenta. Va ser des de la seva posició de Presidenta que anava conjuntament amb dues companyes més, la Maria Urpina i la Teresa Fábregas, un 2 de juliol de 1976 cap a Pamplona per col·laborar en la preparació d'unes Jornades de Treball Social que s'havien de realitzar l'any 1977. Totes tres, en el 600 de la Rosa, a l'alçada de Tamarite de Litera varen perdre la vida en un desafortunat xoc frontal d'un cotxe que va passar a la seva banda de la carretera.

Va morir doncs, com va viure, participant, amb l'ànim de continuar ajudant a construir un món millor i un treball social compromès amb la ciutadania. En un acte laic realitzat als Caputxins de Sarrià, tots vàrem plorar a les nostres companyes i avui en aquest acte crec que hem de fer-los també un

merescut homenatge per tot allò que ens han deixat com a llegat... Els memorial porta el nom de la ROSA ROCA i és una singularitat ben merescuda com heu pogut veure tenint en compte la seva trajectòria però també es bo que reconeixem a aquelles dues companyes la MARIA URPINA, que va treballar a Trieste amb en Basaglia i la TERESA FABREGAS, treballadora social de l'Hospital de Sant Pau, amb qui va compartir les seves darreres hores de vida.

A totes elles, moltes gràcies!